
GESPREK MET PROF. FRANTISEK GRAUS

door rudi künzel

"Zonder begrip voor gisteren valt morgen weinig te beginnen"

Prof. Frantisek Graus is Tsjechisch historicus. Tot in 1969 was hij hoogleraar in Praag. Na een gasthoogleraarschap in Constanz keerde hij niet naar Tsjechoslowakije terug en aanvaardde een professoraat in Giessen (W.-Duitsland). Graus is een internationaal bekend beoefenaar van de middeleeuwse geschiedenis, die de problemen van de Tsjechische geschiedenis steeds ziet vanuit een Europees perspectief, en die omgekeerd, door zijn Tsjechische inbreng, bijgedragen heeft tot een toename van de belangstelling voor de Oosteuropese middeleeuwse geschiedenis bij zijn Westeuropese collega's.

Hij is geïnteresseerd in de gedachtenwereld van collectieven, dwz. niet van intellectuelen, maar van de brede massa's. Interesse voor de massa's is niet verwonderlijk voor iemand met een marxistische oriëntatie; zijn aandacht voor ideeën, ideologieën, utopieën, immateriële beweegredenen kortom, is in marxistische kringen echter nogal uitzonderlijk. Hij rekent ze tot de krachten die mede de maatschappelijke ontwikkeling vorm en richting geven. Ter toelichting van het onderstaande nog dit. Beroemd in vakkringen is Graus geworden door zijn boek *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger* (1965). Hierin bracht hij een methodisch nieuwe visie op de vroeg-middeleeuwse heiligenlevens. Dat zijn de, vaak met allerlei wonderen opgesierde, levensbeschrijvingen van in de ogen van de geestelijken-schrijvers in religieus opzicht eruitspringende figuren, missionarissen die door nog heidense volken omgebracht werden bijvoorbeeld. Hun leven werd met stichtelijke, en, zoals Graus aantoonde, propagandistische doeleinden aan de gelovigen voorgehouden.

Een voorbeeld van Graus' Tsjechische en tegelijk Europese uitgangspunt is zijn visie op het Hussietendom. Het optreden van Jan Hus, een laat-middeleeuwse voorloper van Luther en Calvijn (zeggen wij), veroorzaakte in Bohemen een volksbeweging. Het daarop volgende conflict vertoont religieuze, nationale en sociaal-economische aspecten, die beurtelings in de geschiedschrijving, soms met een ideologisch doel, teveel gewicht kregen.

- Hoe is volgens u in de loop van de tijd de verhouding van het Marxisme tot de geschiedenis geweest?

De grondleggers van het Marxisme - Marx en vooral Engels - hadden een bijzonder groot geloof in de geschiedenis. Dat mondt uit in de bekende formulering van Karl Marx, dat alle wetenschappen en alle soorten van kennis historisch zijn, dat er geen kennis buiten de geschiedenis bestaat. Dit inzicht ging in de Sowjet-Unie na 1935, met de liquidatie van Pokrofski en zijn school, verloren. Het officiële of officieuze Marxisme ging, althans in bepaalde opzichten, een pact aan met de oude Russische opvattingen omtrent de geschiedenis. Zo werd de geschiedenis wederom tot middel ter handhaving van de bestaande orde. Het grote nadeel van deze opvatting kan men m. i. nu weer bij het verwerken van het Stalinisme vaststellen. Tot een historische

analyse van deze periode kwam het niet, want de conceptie - of men kan beter zeggen de bewering - dat het hele Stalinisme voortgekomen is uit de fouten van één man is niet in overeenstemming te brengen met een marxistische analyse. Door het ingrijpen van niet-historische instanties werd een kritische herwaardering onmogelijk gemaakt.

Bij de nieuwe revolutionaire linkerzijde ziet men dat het Marxisme opgevat wordt als een verzameling slogans, en dit houdt in dat van het klassieke Marxisme, juist wat ~~was~~ de verhouding tot de geschiedenis betreft, niet veel overblijft. Hier wordt een puur utopisme op de voorgrond geplaatst. Dit utopisme is m.i. erg gevaarlijk, omdat het als een soort opium gebruikt wordt. Natuurlijk kan men het heden ontkennen, en in veel opzichten terecht, maar het leidt tot niets als men daar een principe en een filosofie uit afleidt. Deze opvatting, die ten dele ook bij de zgn. jonge Marx aanknoopt met de leus "tegen de vervreemding van de mens," betekent in de praktijk vaak vrijwel niets, vooral niet t.o.v. de interpretatie van het verleden. Het leidt tot een volkomen negatief geschiedbeeld. Het verschil met andere negatieve opvattingen omtrent het verleden is, dat hier ook het heden tot een onderdeel van het veroordeelde verleden wordt. Men lost er niets mee op, en vooral, er wordt niet een weg naar verandering gewezen.

- Zijn uw eigen historische opvattingen door het Marxisme gevormd?

Ongetwijfeld. Per slot van rekening heb ik lange tijd onder een marxistisch regime geleefd, ik werd ook een aanhanger van het Marxisme. En ook nu ben ik van mening dat er geen moderne geschiedopvatting bestaan kan die het Marxisme negeert, omdat het een veel te integrerend onderdeel van ons intellectuele leven geworden is dan dat iemand zich de luxe zou kunnen veroorloven er geen kennis van te nemen. Even illusoir zou het zijn als iemand vanuit een zgn. marxistisch standpunt de gehele voorafgaande ontwikkeling zou negeren, zoals dat indertijd tijdens de eerste fase van de Russische revolutie in de Proletkult-beweging gebeurd is. Niemand - geen historicus, geen enkel denkend mens die zich verantwoordelijk voelt voor wat er gebeurt - kan het zich permitteren het Marxisme te negeren. Het is nu eenmaal een geestelijke macht in onze tijd, of men nu vindt dat dit terecht is of niet, en de historicus die zich er niet in verdiept is erg eenzijdig.

- Zijn er bepaalde methodische principes die u uit het Marxisme overgenomen hebt en die u nog juist acht?

Uit het klassieke Marxisme? Jazeker. Maar ik geloof dat die meningen gemeengoed geworden zijn van alle historici. Vergelijk maar de historici van nu, zelfs degenen die het Marxisme afwijzen, met hun voorgangers van een halve eeuw geleden. Dan constateert met het toenemend belang dat gehecht wordt aan de massa's, i.p.v. aan de vooraanstaanden, de helden, ten tweede de nadruk die de maatschappelijke krachten krijgen i.p.v. de zuiver politieke krachten, en ten derde de aandacht voor sociaal-economische factoren. Neem de nieuwste edities van de Propyläen-Weltgeschichte of van de wereldgeschiedenis die door Fischer uitgebracht wordt, vergelijk daarmee de Propyläen-Weltgeschichte uit de dertiger jaren, en u ziet de verschuivingen. Geschiedenis als de resultante van het persoonlijk handelen van enkelingen werd een halve eeuw geleden op alle universiteiten onderwezen, nu ken ik geen historicus meer die dit verdedigen zou, ook in het Westen niet.

- Hebben bepaalde marxistische historici u beïnvloed?

Nee, dat geloof ik niet. Het is helaas een feit, dat het Marxisme, althans wat de middeleeuwse geschiedenis betreft, nauwelijks toonaangevende figuren voortgebracht heeft. Ten eerste werd de medievistiek in marxistische historische werken veelal buiten beschouwing gelaten. Ten tweede werd er tot op heden op veel gebieden een zo dogmatisch Marxisme onderwezen, dat het niemand beïnvloeden, werkelijk beïnvloeden, kon. De grote impuls gaat steeds weer uit van het klassieke Marxisme. Het is niet toevallig dat ook de nieuwe linkerzijde teruggrijpt op deze klassieken, en niet op de epigonen van epigonen.

- Wilt u een korte karakteristiek van uw boek *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger* geven?

Ik heb mij daarin met twee zaken beziggehouden. Ten eerste heb ik gepoogd de heiligenlevens, de legenden, te gebruiken niet alleen voor de godsdienstgeschiedenis, maar ook voor de sociale geschiedenis. Ik probeerde te testen in hoeverre deze bronnen eigenlijk bruikbaar zijn voor de sociale geschiedenis. Ten tweede wilde ik bepalen hoe de houding van de schrijvers van heiligenlevens in de merovingische tijd (6e-8e eeuw) t.o.v. het "volk" en de heersers was. Ik heb erop gewezen dat de heiligenlevens een enigszins andere instelling t.o.v. de sociale problemen van hun tijd weerspiegelden als de overige kerkelijke literatuur. In dit genre richtten men zich nu eenmaal meer tot de onderste lagen van de maatschappij dan in theologische werken. Ik heb mij afgevraagd met welke literaire middelen men dit gedaan heeft. Bovendien heb ik als deelprobleem onderzocht in hoeverre in de merovingische heiligenlevens folkloristische elementen voorkomen.

- Met welk doel hebben de schrijvers van heiligenlevens folkloristische elementen opgenomen?

Vooral omdat zij zich tot het volk richtten. Iedere literatuur die zich tot het volk richt - en de heiligenlevens deden dit nog eeuwen lang - moet zich bedienen van bepaalde clichés die volks zijn of volks aandoen. Zij kan niet dezelfde taal gebruiken als de "hoge literatuur". Dat geldt, mutatis mutandis, ook nu: de comics gebruiken een andere techniek en behandelen ook andere thema's als de literatuur.

- U legt er in uw boek de nadruk op hoe het volk door de geestelijkheid gemanipuleerd werd.

Dat deed ik omdat lange tijd, vooral in het onderzoek van katholieke zijde, de mening verkondigd werd dat de heiligenlevens spontane schaptingen van het volk zouden zijn, die alleen door een redacteur op schrift vastgelegd werden. Ik ben het daar niet mee eens. Dit was eerder een literatuur vóór het volk, die bepaalde opvattingen dichterbij het volk wilde brengen, maar niet volks in die zin, dat zij een bepaalde folklore wilde weergeven, en niet te vergelijken met de moderne verzamelingen van sprokjes.

- Ik heb me afgevraagd of u dit onderwerp gekozen hebt vanuit uw eigen situatie, het naoorlogse Tsjecho-Slowakije, met zijn propaganda van regeringswege.

Hierom in de eerste plaats. Maar er was een veel prozaïscher reden. De oudste bronnen voor de geschiedenis van Bohemen zijn de legenden over hertog Wenzel. Ik vroeg mij af wanneer legenden over heersers voor het

eerst voorkomen en waarom zij geschreven zijn. Zo kwam ik in de merovingische tijd terecht, de tijd waarin voor het eerst in heiligenlevens legenden over heersers en over het volk voorkomen. Het ging mij er dus vooral om dit genre beter te leren kennen.

- U liet u zoëven negatief uit over het utopisme ter linkerzijde. Toch zit er in uw boek een stuk toekomstverwachting. Het werk gaat over de vroege Middeleeuwen, maar het eindigt met een soort exclamatie over de ondergang van de traditionele maatschappij in en door de Franse Revolutie.

Zo zou ik het toch niet willen zeggen. Enerzijds verzet ik mij ertegen dat men de geschiedenis misbruikt door er een soort sociale tranquilizer van te maken. In zijn banale vorm luidt die visie ongeveer aldus: het was altijd al zo en het zal altijd zo blijven, onrecht was er altijd. Dat is naar mijn mening een volkomen illegitiem gebruik van de geschiedenis en van de cultuur. Het klinkt eenvoudig en kalmeert een beetje, maar betekent niets. Maar evenzeer verzet ik mij ertegen dat men t.a.v. de geschiedenis, of beter gezegd het verleden, verkondigt dat alles wat tot nu toe bestond niet deugt en dat wij dus vanuit een nulpunt moeten beginnen. Het zou mooi zijn als dat mogelijk was, maar omdat het niet kan is het misleidend en daarom gevaarlijk. Zoals er een vlucht in het verleden is, zo is er een vlucht in de toekomst, in de utopie. Elke vlucht uit het heden is mijnsymptiek.

- U stelt u teweer tegen pogingen het verleden weg te denken. Maar bent u, op grond van wat u in het verleden overziet, pessimistisch?

Ik ben van mening dat de historische werkelijkheid altijd gecompliceerd is en zich nooit eenvoudig positief of negatief laat waarderen. Zulke vereenvoudigingen worden soms met eerlijke bedoelingen gemaakt, maar vaak ook met een bepaald doel. De val van het Romeinse Rijk was niet alleen een negatieve zaak, en de Franse Revolutie niet alleen iets positiefs, ook al overheersten in het eerste geval de negatieve kanten en in het tweede de positieve. De historicus loopt het risico dat hij zich tevreden stelt met een overzicht over het verleden in vogelvlucht: zoals God de Vader over de wateren zweeft, zo zweeft de historicus over de eeuwen heen. Maar als je de zaken wat naher bij bekijkt zie je hoe verdomd gecompliceerd alles is, nu, in het nabije verleden en in het verre verleden.

- Wat vindt u van interpretaties van de Hussietenoorlogen, die deze alleen als een religieus conflict of uitsluitend als een nationale strijd tussen Tsjechen en Duitsers zien?

Daarmee kan men alleen bepaalde aspecten verklaren. De Hussieten vormden ongetwijfeld eerst een religieuze beweging, immers de eisen die gesteld werden lagen op godsdienstig terrein. De nationale factor heeft ook een rol gespeeld, maar die werd in de 19de eeuw door de gehele Duitse geschiedschrijving teveel benadrukt. In die visie werd het Hussitisme voorgesteld als een anti-Duitse beweging. Zeker, in de strijd werd af en toe het nationale primair, maar het was toen nog niet allesoverheersend. De nationalistische interpretatie kwam pas in de 19de eeuw bovendrijven. Nu is het natuurlijk de vraag of er nog iets achter deze revolutie zit - ik zou eigenlijk niet willen zeggen achter deze revolutie, omdat je er dan vanuit gaat dat de ene factor belangrijker is dan de andere, en daarover

zou ik me liever niet uitspreken - de vraag is of daarnaast nog andere factoren een rol gespeeld hebben. Ik meen van wel. Het Hussitisme staat voor een crisis van de middeleeuwse wereld, voor een van de aspecten daarvan, een crisis waarin die middeleeuwse wereld uiteengevallen, gebroken is. Dat heeft zich bij de Hussieten vooral op religieus gebied gemanifesteerd, in de Renaissance en het Humanisme voornamelijk op cultureel gebied. Door zeer specifieke oorzaken openbaarde deze crisis zich in Bohemen nog vooral in de religieuze sfeer.

- Hebt u de indruk dat dat wat men het avondland noemt nog een basis voor geschiedschrijving kan zijn?

Niet wat men in West-Europa het avondland noemt.

Nee, ik geloof dat het nooit een basis geweest is. In de Middeleeuwen was er een katholieke christelijke eenheid, die ongetwijfeld een eigen cultuur geschapen heeft. Maar men kan uit deze culturele eenheid Bohemen, Hongarije en Polen niet wegdenken, net zomin als men Ierland en Scandinavië hieruit kan isoleren, die in deze conceptie gewoonlijk stilzwijgend onder tafel vallen. Wat bestond was een orbis catholicus. Niet wat men in West-Europa het avondland noemt. Dat is een formulering van na 1945, onder invloed van de actuele politiek, zeer kortzichtig, en historisch nog cultureel levensvatbaar.

- Men zegt vaak dat onze tijd minder historisch geïnteresseerd is dan de 19de eeuw. Bent u het daarmee eens?

Neen. Om te beginnen vraag ik me af of de historische belangstelling in de 19de eeuw wel zo hoogstaand was als men in het algemeen aanneemt. Ik denk dat het deels een pose was, dat het nodig was een zekere historische belangstelling voor te wenden om in de salon en onder het ontwikkelde publiek niet uit de toon te vallen. De belangstelling voor het verleden is niet verminderd, maar anders van karakter geworden.

Naast de specialistische produktie, bestemd voor de betrekkelijk beperkte kring van vaklieden, komt er een geweldige hoeveelheid populaire geschiedswerken op de markt. Geïllustreerde bladen brengen historische series. Ook in de reclame speelt de geschiedenis een rol: heersers van weleer maken reclame voor sigaretten en drank. Vikingen raden de 20ste eeuwse consument nadrukkelijk het nieuwste model auto aan. De monumentale schilderijen van veldslagen zijn vrijwel verdwenen, maar de historische thema's dringen binnen in de moderne comics. Astérix werd in de Bondsrepubliek niet alleen vertaald, maar ook nagevolgd. Vanaf zijn ontstaan produceert de filmindustrie "monumentale" historische films. Een geliefd soort film, de Western, is een zuiver historische film. Dat heeft onder de jeugd een renaissance van Karl May teweeggebracht. In de toeristenindustrie horen historische monumenten net zo goed als het comfort van de hotelkamers tot de zaken waarmee een reis opgesierd wordt.

Opvallend is hierbij het overheersen van sensatie: men poogt bepaalde aspecten van het verleden als direct interessant voor te stellen. En verder is er duidelijk een belangstelling voor de "prominenten", zowel voor mensen die in goede zin boven de middelmaat uitsteken als voor hen die de middelmaat in het kwaad overtreffen, de misdadigers.

- Is die behoefte aan sensatie in Oost- en West-Europa gelijk?

In het Westen treedt deze trek door de zgn. vrije concurrentie wat sterker naar voren, maar in feite geldt het voor beide delen van Europa.

- Hebt u de indruk dat de huidige populair-historische produktie sensationeler is dan bv. de middeleeuwse heiligenlevens en de volksliteratuur vanaf de 16de eeuw?

Vergeleken met de heiligenlevens zeker. De volksliteratuur had altijd een zeer sensationeel karakter. Wel zijn de onderwerpen nu ten dele anders. De oudere volksliteratuur kende de sex niet in zijn huidige vorm, maar de belangstelling voor de "prominenten" is dezelfde gebleven.

- Daarnaast is er een andere belangrijke bron voor de massaconsumptie van geschiedenis, het officiële, van bovenaf verbreide geschiedbeeld.

In dit opzicht zijn het Oosten en het Westen niet onder één noemer te brengen. Het is natuurlijk verkeerd over Oost en West als van gesloten blokken te spreken; binnen de blokken bestaan grote nationale verschillen. In de DDR heeft de partijleiding zich veel intensiever bemoeid met het geschiedbeeld als in Tsjechoslowakije. Maar toch zijn er verschillen tussen de blokken. In Oost-Europa wordt het beeld van het verleden veel meer geleid als in het Westen. Dit leidt ertoe dat in de DDR en de Sowjet-Unie bepaalde vragen taboe zijn. In het Westen vindt de beeldvorming plaats onder invloed van bepaalde tendensen, die uiteindelijk, hoewel ze minder dwingend zijn, toch de overhand krijgen. De min of meer spontane tendensen in het Westen en de gekanoniseerde beelden in het Oosten laten zich moeilijk vergelijken.

- Ziet u bepaalde trends sinds 1945?

In de Bondsrepubliek bestaat vooral de neiging het eigen verleden te ontkennen. Men ziet het heden als iets dat beter is dan het verleden, dit verleden wordt gezien als een zwarte, weinig gedifferentieerde achtergrond. Dat geldt ook voor de DDR, met dit verschil dat men daar, althans vanaf de 16de eeuw, wat lichtpuntjes in het verleden ziet. In Tsjechoslowakije handhaafde zich in grote lijnen het vooroorlogse geschiedbeeld, met het Hussitisme en het nationaal ontwaken in 1848 als positieve tradities. Toen de druk van de partij uit toenam week de historische belangstelling uit naar vroege tijden en verre landen - hier valt weer de trend van het sensationele te signaleren - tijdens de liberalisering in het midden van de jaren zestig nam de belangstelling voor de eigentijdse geschiedenis weer toe.

- U ziet gevaren in het negeren van het verleden.

Ik zie een gevaar zowel in het ontkennen als in het verheerlijken van het verleden. Immers men kan het verleden niet ontvluchten, en men kan niet leven in het verleden. Niemand kan in het verleden leven. Dat verleden hoeft niet de Middeleeuwen te zijn, dat kan ook het jaar 1917 zijn of elk willekeurig jaar. We leven altijd in ons heden, maar we leven met het verleden. Niet met een verleden van dertig, vijftig of honderd jaar, maar meestal met een verleden van veel langere duur. De taal, het landschap, het stadsbeeld - dat alles is niet in tientallen, maar in honderden jaren ontstaan. En de sociale krachten die ook nu nog de maatschappij regeren. En niet alleen deze krachten, maar ook de idealen, die nog steeds vorm geven aan de maatschappij. Ook dat zijn eeuwenoude krachten, al zijn wij ons dat niet steeds bewust. Het ideaal van democratie dat ons nog steeds determineert is in wezen het antieke democratische ideaal en het ideaal van de Verenigde Staten en van de Franse Revolutie uit de 18de eeuw. Het socialistische ideaal de ver-

vreemding van de mens ongedaan te willen maken, knoopt op allerlei manieren aan bij het oude begrip van de oorspronkelijk goede, nog niet verdorven mens, die men "op hoger niveau" weer zou willen laten functioneren.

Juist in de revolutionaire bewegingen van de 20ste eeuw - ik doel hier op het jaar 1968, in Frankrijk en ook in Tsjechoslowakije - zijn de 19de eeuwse voorstellingen t.a.v. de democratie weer tot leven gekomen, die in de 20ste eeuw in deze vorm vrijwel niet realiseerbaar zijn. Want directe democratie, waarbij iedereen rechtstreeks over alles kan meebeslissen, is m.i. technisch niet meer mogelijk. Niet dat het democratische ideaal verkeerd is, maar de technische middelen die voor de realisering daarvan naar voren gebracht worden zijn voor de huidige maatschappij onbruikbaar. De maatschappij is te gecompliceerd geworden voor de methodes van het jaar 1848. Er zal een nieuwe vorm gevonden moeten worden.

- Moet de geschiedwetenschap volgens u een bepaalde kritische functie vervullen?

Omdat het onmogelijk is het verleden te ontvluchten is het onjuist de geschiedenis te ontkennen of te degraderen tot een object van een onkritische belangstelling. Het is fataal een cultus te maken van een geïdealiseerd verleden, omdat daar een conservatief-nationalistische invloed van uitgaat. Maar het is net zo fataal als men zich krampachtig inspant historische bindingen niet te zien. Het enige gevolg daarvan is dat men volledig aan die bindingen overgeleverd blijft en met nieuwe frazen oude vooroordelen herhaalt. We kunnen het verleden niet ongedaan maken, we kunnen het ook niet ontkennen. Daarvoor is het verleden nu eenmaal een te belangrijk onderdeel van het heden. Daarom moeten we ons van dat verleden bewust worden. Verdrongen complexen werken niet minder effectief - ze werken alleen volkomen ongecontroleerd.

(De Groene 19 juni 1971)

adv.

BOEKHANDEL BOSMA
WETENSCHAPPELIJK ANTIQUARIAAT
BRUGSTRAAT 18
GRONINGEN tel. 050 - 126516

GROTE VOORRAAD ANTIQUARISCHE
BOEKEN - BROCHURES - PAMFLETTEN

op het gebied van geschiedenis - politiek
enz.